

Закреницька Л. А.,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький

ДО ПИТАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ У ФАХОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню явищ полісемії та омонімії в англомовній термінології християнського богослов'я. У статті визначаються типи та обсяг регулярної полісемії, аналізуються шляхи її розвитку, вивчаються особливості омонімічних відношень.

Ключові слова: полісемія, радіальна полісемія, ланцюжкова полісемія, кластерна полісемія, гетерогенна омонімія.

Статья посвящена исследованию явлений полисемии и омонимии в англоязычной терминологии христианского богословья. В статье определяются типы и объем регулярной полисемии, анализируются пути её развития, изучаются особенности омонимических отношений.

Ключевые слова: полисемия, радиальная полисемия, цепная полиемия, кластерная полисемия, гетерогенная омонимия.

The article deals with the study of the phenomena of polysemy and homonymy in the English terminology of Christian theology. The types and volume of regular polysemy are determined, the ways of its development are analyzed, the specific features of homonymy in terminology are studied.

Key words: polysemy, radial polysemy, cluster polysemy, string polysemy, homonymy.

Однією із важливих властивостей ідеального наукового терміна вважають його однозначність. Однак вивчення реальних термінологічних систем переконливо показує, що в термінологічній лексиці, як і серед слів загального використання, досить поширене таке явище, як багатозначність або полісемія. Вчені І.С. Куликова і Д.В. Салміна зауважують, що полісемія в реальній, а не ідеальній терміносистемі не є рідкістю, проте відсоток багатозначності в більшості терміносистем (4-10%) значно поступається обсягу полісемії в загальноживаній мові [4, с. 30].

Термінологічну полісемію та омонімію на прикладі галузевих терміносистем різних мов досліджували К.Я. Авербух, Б.М. Головін, С.В. Гриньов, В.П. Даниленко, М.П. Кочерган, І.С. Куликова, О.В. Суперанська, Д.В. Салміна, Т.І. Панько та багато інших.

Метою статті є дослідження особливостей явищ полісемії та омонімії в англомовній термінології християнського богослов'я (далі – АТХБ, та ХБ). Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити топологічні типи та обсяг регулярної полісемії у досліджуваній термінології; 2) класифікувати полісемічні терміни з погляду типу відношень між їх значеннями; 3) виявити тип омонімічних відношень англійських термінів ХБ та їх обсяг. Матеріалом дослідження є 108 багатозначних термінів із загального обсягу досліджуваних англомовних термінів ХБ (1983 од.), відібраних шляхом суцільної вибірки.

Під полісемією (багатозначністю) розуміємо "наявність у одного й того ж слова декількох зв'язаних між собою значень, які звичайно виникають в результаті зміни та розвитку первинного значення цього слова" [2, с. 335].

На наявність і природу полісемічних відношень в термінологіях існують протилежні погляди. Так, К.Я. Авербух вважає, що полісемії у сфері термінів у власному розумінні немає, тому що термін – одиниця функціональна і має тенденцію до однозначності в межах конкретної терміносистеми [1, с. 135].

Інші вчені не заперечують існування багатозначних термінів, але разом з тим більшість з них вважає, що "полісемія та семантична омонімія – небажані явища у межах термінології окремої наукової сфери" [3, с. 36], а тому такі термінології підлягають уніфікації.

Детально аналізуючи явище полісемії в синхронії, діяхронії і панхронії О.Д. Огуй, слідом за Ю.Д. Апресяном та Л.А. Новиковим, виокремлює три топологічні типи регулярної полісемії: а) радіальну полісемію, при якій всі основні значення пов'язуються з основним та мотивуються ним; б) "ланцюжкову полісемію", при якій кожне значення впливає з попереднього і мотивує наступне, і в) радіально-ланцюжкову полісемію, що містить суміжні характеристики. Підтипом чи проміжним типом між обома типологічними типами полісемії може бути кластер, коли семантична система полісемантичного слова може розпастися на менші групи (кластери), між членами яких існує більше подібності, ніж між компонентами різних кластерів [6, с. 99]. Аналіз семантичних відношень між значеннями (лексико-семантичними варіантами) багатозначних термінів свідчить, що для полісемантів АХБТ характерною є радіальна полісемія, яка зафіксована у 79 одиниць, що становить 72,5 % усіх багатозначних термінів. Наприклад, *to episcopize* 1. "to consecrate a bishop" 2. "to rule as a bishop". Значно менше багатозначних термінів мають кластерну структуру лексико-семантичних варіантів, яку виявлено у 17 полісемантів, що становить 15,6 % усіх термінів цього класу, наприклад: *blessing* 1. "consecration"; 2. "authoritative declaration of the divine favor"; 3. "favor and prospering influence of God"; 4. "grateful adoration". Ланцюжкова полісемія є не типовою для АХБТ і становить всього 13 одиниць, що складає 11,9 % усіх багатозначних термінів. Цей тип відношень зафіксовано переважно між лексико-семантичними варіантами дво- та трьохзначних полісемантичних термінів, наприклад *bishop* 1. "overseer in the church"; 2. "any chief priest".

Результати аналізу типів полісемії в АХБТ відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Типологічні типи полісемії англійських термінів християнського богослов'я

Тип полісемії \ Кількість значень	2-значні терміни	3-значні терміни	4-значні терміни	5-значні терміни	7-значні терміни	Всього	%
Радіальна полісемія	48	19	10	1	1	79	72,5
Ланцюжкова полісемія	10	3	-	-	-	13	11,9
Кластерна полісемія	-	10	5	2	-	17	15,6

Аналіз мовного матеріалу також показав, що полісемія метонімічного характеру є досить поширеним явищем в АХБТ. Розвиток нових значень в семантичній структурі терміна в досліджуваній термінології завдячує переважно процесу метонімії, тобто зсуву значення на основі просторової, часової або причинної суміжності понять. Спостереження показують, що полісемія англійських християнсько-богословських термінів розвивається на основі таких метонімічних зв'язків між лексико-семантичними варіантами термінологічної одиниці: частина – ціле (7 од., 6,4 %), ціле – частина (19 од., 9,17 %), вміст – умістище / умістище – вміст (7 од., 6,42 %), процес – предмет (13 од., 11,92 %), функціональне перенесення (35 од., 32,11 %), об'єкт – суб'єкт (1 од., 0,9 %), властивість – суб'єкт, що є носієм властивості (3 од., 2,75 %), суб'єкт / об'єкт – вчення про суб'єкт / об'єкт (1 од., 0,9 %), статус суб'єкта, що управляє – сфера управління (5 од., 4,58), статус суб'єкта – сукупність суб'єктів (8 од., 7,34 %).

Іншим видом семантичних відношень між термінами є явище омонімії. Омонімами називають слова, які мають однакоє звучання та різні значення. На думку А.В. Суперанської, омонімія є менш понятійним явищем, ніж полісемія та синонімія, і присутня як в загальній, так і в спеціальній лексиці [7, с. 45]. Однією з найпоширеніших причин виникнення омонімії вважають розмежування двох або декількох значень багатозначного слова, що часто обумовлює нечіткість межі між полісемією та омонімією. Іншими причинами виникнення омонімії є запозичення термінів з різних джерел, а також зміна слів, які раніше звучали однаково (їх конвергенція). На загальну думку, омонімія може бути наслідком і метафори [7, с. 45]. Омоніми, утворені в результаті розмежування полісемії, В.В. Левицький називає гомогенними, а такі, що не зв'язані етимологічно – гетерогенними [5, с. 185]. Основна характерна особливість омонімів полягає в тому, що мовні феномени актуалізуються у різних семантичних полях, і це унеможливує їх зіткнення в подібних контекстах, а отже омоніми не перешкоджають професійному спілкуванню та правильному розумінню тексту [7, с. 46].

У лінгвістиці взагалі і термінознавстві зокрема, виокремлюють внутрішньогалузеву, або внутрішньонаукову та міжгалузеву омонімію. Щодо внутрішньогалузевої омонімії, то це явище, порівняно з іншими видами асиметрії знака-терміна, представлено обмежено. У термінологіях найбільш поширена міжгалузєва термінологічна омонімія, коли термін-слово здається тотожним самому собі, а терміни-поняття різні, що підтверджує його входженням у різні поняттєві зв'язки і відображається на його неадекватній лексичній сполучуваності в межах окремих термінологій. Міжгалузєві омоніми як терміни належать до різних термінологічних полів, а звідси часто й до різних підсистем мови [там само, с. 47].

У ході аналізу англійської термінології ХБ ми не виявили прикладів внутрішньосистемної омонімії, за винятком слова *host*. Термін *host* в АХБТ має значення “*війство, полчище*” та “*гостія, облатка*”. Цей термін не можна вважати полісемічним через відсутність спільної семантики в його значеннях. Проведений нами етимологічний аналіз на основі The Oxford Dictionary of English Etymology показав, що термін із значенням “*війство, полчище*” походить від лат. *hostis* із значенням “*stranger, enemy*”, а в мед. лат. “*army*”. Етимологією терміна *host* із значенням “*гостія, облатка*” є латинське слово *hostia*, яке має значення “*victim, sacrifice*”. Отже, термін *host* є беззаперечним прикладом внутрішньогалузевої гетерогенної омонімії. Важливо додати, що значення “*Eucharistic wafer (гостія)*” є вторинним у терміна стосовно до значення “*victim, sacrifice*”, яке тепер вийшло із вжитку [ODEE, с. 449].

На противагу внутрішньогалузєвій, міжгалузєва омонімія представлена вражаючою множинністю прикладів. Зокрема, слово-термін *cell* в АХБТ позначає поняття “*келія*”, а в інших галузях науки і техніки це слово-термін позначає поняття: 1. *біол.* клітина; 2. *мор.* карцер; 3. *поет.* могила, остання оселя; 4. *політ.* ланка (партії); 5. *тех.* датчик; 6. *амер. військ.* резервний підрозділ; 7. *ав.* секція крила; 8. *кіно.* целулоїдна заготовка (кадру) мультфільму; 9. *обч.* комірка (пам'яті). Міжгалузєві омонімічні відношення терміна *conversion*, який в АХБТ позначає поняття “*навернення до віри*”, можна проілюструвати його значеннями в інших дисциплінах: 1. *фін.* конверсія, перерахунок (одних одиниць в інші); 2. *юр.* зміна юридичного характеру власності; 3. *лінгв.* конверсія; 4. *лог.* конверсія, операція “перетворення”; 5. *мат.* перетворення (виразу); 6. *тех.* переробка; 7. *метал.* переробка чавуну в сталь; 8. *фіз.* зміна стану, перетворення, конверсія. Термін *remission* із значенням “*прощення, відпущення гріхів*” в АХБТ в інших галузях знань набуває таких значень: 1. *військ.* зняття або зменшення стягнення; 2. *іст.* амністія; 3. *мед.* ремісія, послаблення хвороби; 4. *юр.* відмова від права [Multilex].

Аналіз мовного матеріалу показав, що 93 одиниці АХБТ перебувають в омонімічних відношеннях з термінами інших галузей знань. Міжгалузєві омонімічні відношення термінів АХБТ зафіксовані нами з термінами 40 галузей знань і діяльності людини, наприклад: у юридичній сфері – 22 од., у філософії та техніці – по 10 од., у фінансовій галузі – 9 од., у військовій галузі та медицині – по 8 од., в авіації, архітектурі, поліграфії та геології – по 6 одиниць. Міжгалузєві омонімічні відношення термінів АХБТ поширюються також на поняття історії, поезії, техніки, зоології, музики, астрономії та морської галузі.

У такий спосіб, ми дійшли висновку, що явище полісемії посідає чільне місце в англomовній термінології християнського богослов'я. Основним способом утворення багатозначних термінів досліджуваної терміносистеми є метонімія (95 %), яка ґрунтується переважно на функціональному переносі значення та дихотомії 'ціле – частина". Проведений аналіз англійської християнсько-богословської терміносистеми з метою виявлення в її корпусі омонімічних термінів показав, що явище внутрішньосистемної омонімії є нетиповим для досліджуваної терміносистеми. Поряд з тим, низка термінів окресленої терміносистеми є омонімами для одиниць інших галузей знань та діяльності людини, тобто міжгалузева омонімія виявилась характерним семантичним явищем для термінів АХБТ.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення проблеми перекладу англomовних термінів-неологізмів, які наявні в англomовній богословській літературі та словниках, однак не мають досі аналогів перекладу в англо-українських фахових джерелах фіксації.

Література:

1. Авербух К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Авербух Константин Яковлевич. – Иваново, 2005. – 324 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 35-38.
4. Куликова И. С. Введение в металингвистику: системный, лексико-графический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – Спб. : Изд-во "Сага", 2002. – 311 с.
5. Левицький В. В. Семасіологія / В. В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
6. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитивні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О. Д. Огуй. – Чернівці : "Золоті литаври", 1998. – 370 с.
7. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – изд. 5-е, стереотипное. – М. : "Либроком", 2009. – 248 с.
8. The Oxford Dictionary of English Etymology / by G. W. S. Friedrichsen, R. W. Burchfield, C. T. Onion. – Oxford University Press, USA, 1996. – 1042 p. [ODEE]
9. Multilex [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://multilex-deluxe-english-russian.software.informer.com>